

Особливості української народної ляльки-мотанки

Анотація. В статті розкрито історію української народної ляльки-мотанки, однією з найдавніших народних іграшок, яка, сьогодні стає дедалі популярнішою, описані її види: обрядові, оберегові, ігрові. Розглянуто технологію виготовлення ляльки-мотанки. Доведено, що традиційна лялька – це пам'ять культури, у ній збережені традиції в одязі, вишивці.

Ключові слова: лялька-мотанка, народне мистецтво, оберегова лялька, обрядова лялька, ігрова лялька.

Annotation. The article reveals the history of the Ukrainian folk doll-motanka, one of the oldest folk toys, which is becoming more and more popular today, its types are described: ceremonial, amulet, game. The technology of making a doll-motanka is considered. It is proved that a traditional doll is a memory of culture, traditions in clothes, an embroidery are kept in it.

Keywords: doll-motanka, folk art, talisman doll, ceremonial doll, game doll.

Постановка наукової проблеми. Обрана тема статті цікава тому, що лялька – це одна з найдавніших народних іграшок, яка, сьогодні стає дедалі популярнішим сувеніром і видом декоративно-прикладного мистецтва. Здавна у кожній родині вона виконувала роль оберега. Вважали, що лялька є посередником між тими, хто живе зараз, та минулими і прийдешніми поколіннями. За відсутності в давнину технологій збереження великих обсягів інформації безцінним джерелом знань про культуру народу є фольклор. Лялька-мотанка є одним з найцікавіших фольклорних напрямів і найдоступніший дітям твір мистецтва. Ляльки-мотанки дають змогу не загубити прадавню лялькову культуру та залишити її для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день дуже широко представлені дослідження з історії української народної ляльки таких дослідників, як Л. Герус, О. Найден, І. Савчук, Т. Пірус.

Мета дослідження – розкрити історію народної ляльки та ознайомити з технологією створення ляльки-мотанки.

Виклад основного матеріалу. Лялька – одна із найдавніших іграшок. Лялька, як дитяча іграшка і оберіг дитини й Роду, як могутній магічний талісман та символ зв'язку між поколіннями, znana в багатьох традиційних культурах земної кулі – від Аляски до Австралії, від Африки до України. Ляльки різних народів відрізняються між собою зовні і матеріалом, з якого зроблені. Століттями екологічно чистим матеріалом для іграшок слугували – глина, камінь, деревина, сир, тканина, тісто, рослинні матеріали (листя кукурудзи, лоза, рогоза, солома, трава) тощо. Народні ляльки, перш ніж цілком увійти до сфери дитячого середовища, пройшли досить довгий шлях еволюції. Палеологічні скульптурки жінок, тварин, птахів, вирізані із бивня мамонта і оздоблені геометричним орнаментом, вчені відносять до періоду, що існував понад 20 тис. років тому. Ляльки були знайдені в різних куточках планети: такі пам'ятки є в італійських, американських, африканських культурах в похованнях народів Кавказу. Вони відображали світ того народу до якого належали. Змінюється також матеріал. Скажімо, африканська лялька є кам'яною і дерев'яною, ляльки Давнього Греції зроблені з кістки.

Українська лялька-мотанка була не просто іграшкою, а й оберегом, символізувала неперервний зв'язок між поколіннями. Вона створювалась шляхом намотування-накручування-зав'язування тканини і ниток. Перші ляльки було знайдено в Україні під час археологічних розкопок поблизу м. Мізина на Чернігівщині. Палеологічні скульптурки жінок, тварин, птахів, вирізані із бивня мамонта і оздоблені геометричним орнаментом, вчені відносять до періоду, що існував понад 20 тисяч років тому. Вікентій В'ячеславович Хвойка, який в 1893 році біля селища Трипільля, вперше відкрив залишки давньої цивілізації, що й одержала археологічну назву «Трипільська». Ця цивілізація існувала понад 6 тисяч років до н.е. На археологічних дослідженнях глиняних пам'яток, поселень, культових споруд, поховань, побутових речей, ми зможемо порівняти послання далеких пращурів з лялькою-мотанкою. Можна припустити, що навіть у ті часи діти вже мали іграшковий посуд і прототипи ляльок. Трипільці започаткували для нащадків не тільки місця поселень, але й природні космогонічні моделі. Ці моделі

матеріалізовані в розписах керамічних виробів, побудові селищ а також звичайної іграшки ляльки-мотанки.

Найдавніші ляльки з тканини – це коптські ляльки з вовни, знайдені під час розкопок стародавніх поселень у Єгипті. Цікава деталь цих ляльок – відкрита спіраль на місці обличчя. Цікавим є також те, що в основу виготовлення української ляльки-мотанки теж покладена спіраль. Варто також згадати про вузлову ляльку в традиціях інших народів. Наприклад, в багатьох регіонах Росії – від поморської Півночі до степів Кубані – теж до наших днів збереглося мистецтво виготовлення ляльки-мотанки, з незначними відмінностями у формі від її української посестри; десь їх називали «желанница» (вважалося, що така лялька, без обличчя, сприяє виконанню бажань), десь – так само, як і в Україні «берегиня». Знаходять ляльки в похованнях і на Північному Кавказі. Відмінність їхня від української – незначна різниця у формі хрестоподібного візерунка на обличчі. Якщо в ляльки з Дніпра це яскраво означений солярний хрест, то скажімо, в кавказької її сестри – це швидше ромб, візерунок якого відсилає нас до трипільського символу врожайності та жіночого начала. Очевидно, така спорідненість бере початок від скіфів, бо чому ж інакше такі схожі між собою ляльки, що їх знаходять у похованнях на Кавказі і в Середній Азії – і чому ці ляльки такі подібні до своїх українських сестер.

Всі народні ляльки розділяються на три види.

Оберегові. Оберегова лялька усім своїм видом схожа на іграшку – кольорова, яскрава, весела. Так і віє від неї добротою і турботою наших бабусь, теплом рук матерів. Це знали наші предки, вкладаючи душу у свої творіння, просячи богів про добру долю для усього Роду) Ляльки створювалися настільки дбайливо по відношенню до її майбутнього господаря, що навіть ножиці та голки не застосовувалися в їх виготовленні, щоб випадково не «порізати» або не «вколоти» Долю володаря. А ще ляльки завжди були «безликими», оскільки предки вірили, що в неживу ляльку не може вселитися нечиста сила.

Основні вимоги до ляльок-оберегів: при виготовленні заготовки тіла ляльки нічого не можна проколювати голкою – все примотується і прив'язується, голівка ляльки робиться окремо, після чого на ній вимотується сакральний хрест, і чим більше у нього смуг, тим складніше його зробити. Потім змотується й прив'язується тулуб, ручки та усе інше. Всі перемотування повинні бути нитками і тканиною, теж хрестом, тільки потрібно ретельно рахувати вузлики – їх кількість повинна бути непарна. Голку можна брати в руки, коли починаєш прикрашати та наряджати. Навіть волосся до голови не бажано пришивати. Ляльки розрізнялися по своїх функціях-були серед них лікувальні («Травниця», «Лихоманки»), сімейні обереги («Світове дерево», «Нерозлучники»), окремо чоловічі, жіночі й дитячі, притягуючи грошовий достаток і хороший урожай («Зернянка»).

Обрядові. Кожна обрядова лялька володіла унікальними здібностями, мала свій характер, виготовлялася в певний час і тільки з особливої нагоди. Це приємне заняття допомагало розвинути жіночий початок, продемонструвати творчу сторону особистості, заспокоїти душу і отримати заряд позитиву і радості на довгий час. У слов'янській культурі існує величезна кількість ляльок, які відрізняються не тільки зовні, але й по своєму призначенню. наприклад: Незвичайна «Десятиручка» призначалася для процвітання господарства і допомоги господині. Саме її подружки дарували нареченій на весілля. В якості тканини для «десятиручки» використовували клапоть з пелени материнського сукні. Вважалося, що у власниці такої ляльки все завжди буде ладитись. Вепська лялька – унікальний оберег для дітей, який виготовляли матері зі своїх старих речей. Протягом збірки ляльки заборонялося використовувати голки і ножиці, щоб життя не було «різане і колоте». До народження дитинки жінки клали лялечку в дитячу колиску, щоб «зігріти і очистити» її. Після народження оберег вішали над колискою для захисту, а до моменту дорослішання її давали дитині як іграшку. Лялька «Коза» основою для неї стала хрестовина з дерева. Морду, бороду і роги рукодільниці виготовляли з соломи і лику. Одягали «Козу» в шубу або кожух. Як доповнення до вбрання на ляльку кріпилися яскраві обрядові предмети, наприклад: намисто, бубенці, дзвіночки, підкови, мішки, сережки. Для слов'ян даний оберег символізував життєву силу і благополуччя. Яскрава лялечка «Веснянка» виділялася на тлі інших незвичайним кольором волосся. З настанням теплої весни дівчата дарували одна одній цих ляльок з побажанням здоров'я, молодості і краси. На «Багатство і родючість» жінки виготовляли цілу композицію, що складається з фігурки «матері та її діточок», прив'язаних до неї за допомогою поясок. Велика кількість «дітей» сприяла процвітанню роду, достатку, благополуччю і багатству.

Зберігали виріб у затишному куточку на шафі або полиці, ніколи не даючи його в руки сторонній людині. Якщо в будинку були маленькі діти, ляльку підвішували над ліжечком, щоб малеча краще спала. Для хворих людей її наповнювали іншим трав'яним збором, що відганяє хвороби. «Світове дерево» – це знак єдності всього світу. Зовнішній вигляд оберегу демонструє його глибокий філософський зміст. У казковій композиції кожен персонаж має своє місце, крім цього дерево ділиться на кілька частин, до яких відносяться різні істоти. Також «Світове дерево» символізує безперервність роду, саме тому його дарували молодим на весілля, зображуючи на одній гілочці наречену, а на другій нареченого. «Зерновушку» виготовляли відразу ж після закінчення збиральних робіт. Начиняли її тільки добірною крупкою нового врожаю, після чого наряджали і ставили поряд з іконою. Люди вірили в те, що якщо в будинку є така лялька, то сім'я ніколи не буде голодувати.

Ігрові. Ігрові ляльки можуть бути як у вигляді чоловічків, так і у вигляді фігурок тварин, але це скоріше просто приємна штучка, зроблена власними руками. Згідно з народними повір'ями, вони мають чарівні властивості: захищають людину від злих сил, лихого ока, притягують на себе хвороби і нещастя. Першу таку лялечку робили для немовляти і клали у колиску. Зараз у нас існує звичай прив'язувати червону вовняну ниточку на руку малюка, а раніше для захисту робили лялечки. Маленькі діточки носили їх із собою, а ті, що старше, розставляли у будинку.

Для створення ляльки-мотанки наші пращурки використовували підручний матеріал. Все, що траплялося в домі з текстилю і було не потрібне йшло в діло: шматки старої сорочки, постелі, старий одяг, який залишився з діда-прадіда, стрічки, намисто, або ж сухі квіти, ягоди, тощо. Для виготовлення ляльки бажано використовувати не нові тканини, а шматки з одягу доброзичливої і здорової людини. Для дітей мотанку потрібно робити з одягу мами. Ляльку потрібно мотати за рухом сонця, щоб вона приносила щастя та удачу. Головою ляльки-мотанки можуть бути як намотані по спіралі шматки тканини, що є символом плинності життя і руху розвитку по спіралі, так і горішок, що є символом мудрості. Якщо лялька символізує юну дівчину, то її волосся повинно бути заплетеним в одну косу, голова не покрита хусткою – на ній лиш зав'язана пишна стрічка з бантом на потилиці. Якщо вплести в косу стрічку - це буде означати, що дівчина на виданні. Стрічка, вплетена в півкосу свідчить, що дівчина засватана. Для дорослої жінки волосся мотанки прикрашалось хусткою. Для нареченої – вінком. У ляльку треба вкладати позитивні наміри й думки. Тоді вона принесе добро своєму майбутньому власнику.

Потужну захисну силу мають ляльки, виготовлені з натурального конопляного полотна – це універсальний оберіг від нещастя і хвороби. Унікальна особливість ляльки-мотанки в тому, що до неї заборонено торкатися ножицями або голкою. Всі клаптики тканини рвуться виключно вручну, дрібні деталі примотують, але ніяк не пришивають. Існує думка, що окремі частини одягу ляльки можна вишити, але робити це потрібно заздалегідь, поки не почався процес виготовлення самої ляльки.

Лялька-мотанка – це пам'ять культури, яка втілена в ній набагато яскравіше, ніж у будь-якій іншій іграшці. У ній зображені традиції в одязі, вишивці. А ще домашня лялька, зроблена власноруч несе у собі заряд енергії роду, і її зовсім не порівняти із сучасною масовою іграшкою з пластиків. Лялька-мотанка виконує тепер провідникову функцію між минулим і майбутнім. Як іграшка така лялька цінна своїми виховними властивостями. Особливо вона виховує патріотичні почуття у людині: гордість за матеріальні та духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання зберігати її характерні особливості та культурні надбання.

У наш час майстри, які працюють з традиційною народною лялькою відзначають позитивний вплив, який має процес виготовлення такої ляльки на психіку людини. Виготовлення ляльки-мотанки – це свого роду психотерапія, яка бере свої витoki в глибокій давнині, яка допомагає зняти певні психологічні травми. Наприклад, помічено, що діти-сироти, які пройшли майстер-класи по виготовленню ляльки, стають більш врівноваженими, і разом з тим, вони роблячи свою лялечку, формують образ своєї майбутньої матері. Так само, жінки, які в період вагітності, проходять майстер-клас, формують для своєї дитини щастя, здоров'я, успіх.

Час на місці не стоїть, і навіть в наш час лялька-мотанка не втрачає свою популярність. Нині відроджується мистецтво створення власноруч предметів побуту, іграшок, прикрас. У той же час відбувається збільшення інтересу до національних традицій, проникнення у духовну глибину звичаїв, традицій роду. Не випадково мистецтво виготовлення ляльки-мотанки сьогодні стало

надзвичайно поширеним: проводяться майстер-класи, влаштовуються виставки, така лялька стала популярним подарунком, який несе у собі й естетичну цінність твору мистецтва, і сакральну цінність оберега.

Сьогодні знову набула актуальності оберегова символічність ляльки-мотанки, адже не випадково в народі говорять: «Лялька-мотанка – щаслива доля намотана». Такі обереги українці відправляють безпосередньо воїнам, що беруть участь в проведенні АТО та солдатам, які знаходяться в госпіталах після поранення.

Висновки. Традиційна лялька – це пам'ять культури, яка втілена в ній набагато яскравіше, ніж у будь-якій іншій іграшці. У ній збережені традиції в одязі, вишивці. А ще несе у собі потужний заряд духовної енергії роду і її зовсім не порівняти із сучасною масовою іграшкою з пластику. Рукотворна клаптикова фігурка виконує тепер провідникову функцію між минулим і майбутнім. Ляльку-мотанку, яка є елементом народної культури, уже починають відроджувати в Україні.

Виготовлені сучасними народними майстрами ляльки зі збереженими традиціями дають змогу не загубити прадавню лялькову культуру нашої землі та залишити її для майбутніх поколінь. Зроблена власноруч лялька-подарунок, в якій у буквальному сенсі слова можна вкласти побажання через символіку кольорів, знаків, форм, наповнення. Лялька-мотанка це красиво, естетично, навіть містично, кожна лялька має своє неповторне «обличчя», форму, і ніколи, не завершивши справу до кінця, не будеш точно знати, який характер буде у створеною тобою ляльки. Діяльність над виготовленням мотанки може об'єднати родину, адже технологія створення найпростіших ляльок, наприклад, з ниток, нескладана, і їх можуть створювати разом бабуся, мама і онуки, і тоді робота перетворюється на родинне свято. Навіть в тяжкий час для країни ми повинні не забувати про її етнічні і стародавні промисли.

Список використаних джерел:

1. Герус Л. Українська народна іграшка. Львів, 2004. 264 с.
2. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ: Либідь, 2006. 256 с.
3. Зузяк Т.П., Марущак О.В., Плазовська Л.В., Савчук І.В. Народне мистецтво Поділля: навчальний посібник для студентів ЗВО. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2019. 240 с.
4. Найден О.С. Українська народна лялька. Київ: Видавничий Дім «Стилос», 2007. 238 с.